

Nəsimi poeziyasında “rəqqi-mənşur” obrazının qurani-terminoloji semantikasi və klassik ədəbiyyatda intertekstual davamı

Xədicə Heydərova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Azərbaycan dilinin tarixi şöbəsinin müdiri

E-mail: heyderova73@mail.ru

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1148-8326>

Xülasə. Məqalədə İmadəddin Nəsimi poeziyasında işlənən “rəqq”, “rəqqi-mənşur”, “kitabı-məstur”, “Tur”, “lövh”, “vəhyi-münzil”, “Furqan”, “sühəf”, “xətt” və “nuri-əla-nur” kimi termin və obrazların qurani-terminoloji və hürufi-semantik mahiyyəti araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi Tur surəsinin ilk ayələrindəki “rəqqi mənşur” ifadəsinin Nəsimi poetikasında necə yeni antropoloji mənə qazandığını göstərməkdir. Qurani kontekstdə “rəqq” yazı üçün hazırlanmış açılmış perqament və ya nazik dəri mənasını daşıdığı halda, Nəsimidə bu anlayış insan üzünün ilahi yazı, vəhy səhifəsi və batini kitab kimi dərk olunması ilə əlaqələndirilir. Bu yanaşma şairin insanı kainat, kitab və ilahi kəlam arasında mərkəzi mənə daşıyıcısı kimi təqdim etdiyini göstərir.

Məqalədə göstərilir ki, Nəsimi üçün insan surəti yalnız estetik gözəllik obyekt deyil, ilahi kəlamın, hürufi işarələrin və metafizik həqiqətin oxunduğu müqəddəs mətn modelidir. Şairin “üzündür rəqqi-mənşur”, “xətin Furqan”, “həm kitabı-vəhyi-münzil, həm rəqqi-mənşuruyam” kimi ifadələri insan, kitab, vəhy və yazı arasında qurulan dərin terminoloji əlaqəni əks etdirir. Bu baxımdan “rəqqi-mənşur” obrazı Nəsimi poeziyasında qurani terminologiya ilə hürufi antropologiyanın qovuşduğu əsas poetik-semantik mərkəzlərdən biri kimi çıxış edir. Üz, xətt, xal, qaş və nur kimi poetik vahidlər adi təsvir ünsürü olmaqdan çıxaraq ayə, yazı və təcəlli mənası qazanır.

Tədqiqatda leksik-semantik, terminoloji, intertekstual və hermenevtik təhlil üsullarından istifadə olunmuşdur. Məqalənin mühüm istiqamətlərindən biri də “rəqqi-mənşur” obrazının Nəsimi poetikasında əvvəlki və sonrakı klassik Azərbaycan poeziyası ilə intertekstual əlaqələrinin araşdırılmasıdır. Qazi Bühranəddin nümunəsində göstərilir ki, Nəsimidən əvvəlki poeziyada saç obrazı artıq Quranın mütəşabih ayələrinin simvolu kimi mənalandırılmışdır. Bu fakt Nəsimi poetikasında üz, xətt və yazı obrazlarının qurani-semantik əsaslarının daha geniş klassik ənənə daxilində formalaşdığını göstərir. Gülşəni, Həbibə və M.P.Vaqif nümunələri əsasında isə müəyyən edilir ki, Nəsimidə qurani-hürufi mənə qazanan “rəqqi-mənşur” modeli sonrakı şairlərdə “lövh-məhfuz”, “dəftər”, “münşiyi-qüdrət”, “tövqi”, “nüsxə”, “xətt” və “mənşur” terminləri ilə genişlənmişdir. Qazi Bühranəddində saçın mütəşabih ayələrə işarə edən sirli mətn modeli, Gülşənində könül və təcəlli, Həbibidə ilahi katib və fərman, Vaqifdə isə gözəllik və səadət yazısı kimi poetikləşdirilməsi bu obrazlar sisteminin Azərbaycan klassik poeziyasında davamlı semantik xətt yaratdığını göstərir.

Beləliklə, məqalədə “rəqqi-mənşur” obrazının Nəsimi poeziyasında qurani-hürufi əsasda yeni antropoloji mənə qazandığı və Azərbaycan klassik ədəbiyyatında geniş intertekstual davam yaratdığı əsaslandırılır. Araşdırma həm də klassik poeziyada qurani terminlərin yalnız sitat səviyyəsində deyil, yeni poetik düşüncə və mənəvi antropologiya yaradan semantik sistem kimi işlədiyini üzə çıxarır.

Açar sözlər: Rəqqi-mənşur, qurani terminologiya, Tur surəsi, hürufilik, insan üzü, ilahi yazı

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 01.05.2026; qəbul edilib – 10.06.2026

The Qur'anic-Terminological Semantics of the Image "raqqi-manshur" in Nasimi's Poetry and Its Intertextual Continuation in Classical Literature

Khadija Heydarova

Abstract. The article examines the Qur'anic-terminological and Hurufi-semantic essence of the terms and images *raqq*, *raqq-i manshur*, *kitab-i mastur*, *Tur*, *lawh*, *wahy-i munzil*, *Furqan*, *suhuf*, *khatt*, and *nur ala nur* in the poetry of Imadeddin Nasimi. The main aim of the study is to show how the expression *raqqin manshur* in the opening verses of Surah al-Tur acquires a new anthropological meaning in Nasimi's poetics. In the Qur'anic context, *raqq* denotes an unfolded parchment or thin leather prepared for writing, whereas in Nasimi it is connected with the perception of the human face as divine writing, a page of revelation, and an esoteric book. This approach shows that the poet presents the human being as a central bearer of meaning between the universe, the book, and the divine word.

The article demonstrates that, for Nasimi, the human countenance is not merely an object of aesthetic beauty, but a sacred textual model in which the divine word, Hurufi signs, and metaphysical truth are read. Expressions such as "your face is the unfolded parchment," "your facial line is the Furqan," and "I am both the book of revealed revelation and the unfolded parchment" reflect the deep terminological relationship between the human being, the book, revelation, and writing. In this respect, the image of *raqq-i manshur* appears in Nasimi's poetry as one of the main poetic-semantic centres where Qur'anic terminology and Hurufi anthropology converge. The face, facial line, mole, eyebrow, and light cease to be ordinary descriptive elements and acquire the meanings of verse, writing, and manifestation.

The study uses lexical-semantic, terminological, intertextual, and hermeneutic methods of analysis. One of its important directions is the investigation of the intertextual links of *raqq-i manshur* with classical Azerbaijani poetry before and after Nasimi. The example of Qazi Burhan al-Din shows that, in pre-Nasimi poetry, the image of hair had already been interpreted as a symbol of the mutashabih verses of the Qur'an. This fact indicates that the Qur'anic-semantic foundations of the images of face, facial line, and writing in Nasimi's poetics were formed within a broader classical tradition. Examples from Gulshani, Habibi, and M.P. Vagif show that the *raqq-i manshur* model, which gained Qur'anic-Hurufi meaning in Nasimi, was later expanded through such terms as *lawh-i mahfuz*, "notebook," "scribe of divine power," *tawqi*, "copy," *khatt*, and *manshur*. In Qazi Burhan al-Din, this system appears as the mysterious textual model of hair referring to the mutashabih verses; in Gulshani, as the heart and manifestation; in Habibi, as the divine scribe and decree; and in Vagif, as the writing of beauty and felicity.

Thus, the article argues that the image of *raqq-i manshur* acquires a new anthropological meaning on a Qur'anic-Hurufi basis in Nasimi's poetry and creates a broad intertextual continuation in classical Azerbaijani literature. The study also reveals that Qur'anic terms in classical poetry function not only as quotations, but as a semantic system that generates new poetic thought and spiritual anthropology.

Keywords: *raqqi-manshur*, *Qur'anic terminology*, *Surah al-Tur*, *Hurufism*, *human face*, *divine writing*

Article history: received – 01.05.2026; accepted – 10.06.2026

Giriş / Introduction

Azərbaycan klassik poeziyasında insan surətinin kitab, lövhə, yazı və ilahi mətn kimi qavranılması xüsusi semantik sistem yaradır. Bu sistemin ən mürəkkəb və konseptual nümunələrindən biri İmadəddin Nəsiminin şeirlərində "raqq" və "raqqi-mənşur" obrazları ilə bağlıdır. Ərəb mənşəli "raqq" sözü qədim yazı mədəniyyətində üzərində yazı yazılan nazik, aşılانmış dəri, perqament mənasını bildirir. Quranda bu söz Tur surəsinin ilk ayələrində

"رَقِي مَنشُور" şəklində işlənir və "açılmış incə dəri/perqament üzərində yazılmış kitab" məzmununu ifadə edir. Nəsimi bu qurani ifadəni sadəcə sitat kimi deyil, insanın ilahi həqiqəti daşıyan varlıq olması ideyasını açıqlayan poetik-terminoloji model kimi işlədir.

Nəsimi poeziyasında "raqqi-mənşur" obrazı insan üzünün batini yazı, vəhy səhifəsi və oxunaqlı ilahi kitab kimi təqdim olunması ilə bağlıdır. Hürufi dünyagörüşündə insan surəti

hərflərin, xətlərin, nisbətlərin və ilahi sirlərin təcəlli etdiyi əsas məkan sayılır. Bu səbəbdən Nəsimi üz, xətt, xal, qaş, camal və surət anlayışlarını yalnız gözəllik detallı kimi deyil, qurani terminologiya ilə izah edilən batini mətn vahidləri kimi mənalandırır. Onun şeirində üz bəzən Tur, bəzən lövhə-Musa, bəzən Fərqan, bəzən kitabı-vəhyi-münzil, bəzən də rəqqi-mənşur adlandırılır. Bu paralellər göstərir ki, şairin poetik sistemi vəhy, kitab və insan arasında qurulan terminoloji əlaqəyə əsaslanır.

Məqalənin aktuallığı ondan ibarətdir ki, “rəqqi-mənşur” obrazı indiyədək nə ümumi hürrufi simvol kimi izah edilməmiş, nə də qurani terminoloji bazası, Tur surəsi ilə semantik əlaqəsi və sonrakı klassik poeziyada davamı ayrıca sistemli şəkildə göstərilməmişdir. Burada əsas diqqət həmin obrazın üç istiqamətdə araşdırılmasına yönəldilir: birincisi, qurani mənbə və terminoloji əsas; ikincisi, Nəsimi beytlərində insan üzü və ilahi yazı konsepsiyası; üçüncüsü, Qazi Bürhanəddin, Gülşəni, Həbib və M.P.Vaqifdə bu modelin intertekstual davamı.

Tədqiqatda leksik-semantik, terminoloji, intertekstual və hermenevtik təhlil üsullarından istifadə edilmişdir. Leksik-semantik təhlil “rəqq”, “mənşur”, “kitab”, “lövh”, “Tur”, “Fərqan”, “sühəf”, “vəhy” kimi sözlərin məna dairəsini müəyyənəlmək üçün tətbiq olunur. Terminoloji təhlil bu sözlərin adi lüğəvi vahid kimi deyil, qurani mətn, hürrufi təvil və klassik poetik düşüncə daxilində xüsusi məna daşıyan terminlər kimi işlənməsini aydınlaşdırır. İntertekstual yanaşma Nəsimi beytləri ilə Tur surəsinin 1–3-cü ayələri, eləcə də sonrakı şairlərin nümunələri arasında məna bağlılığını izləməyə imkan verir.

Hermenevtik təhlil isə ayə, iqtibas və poetik obraz arasında yaranan batini əlaqəni şərh etmək üçün əsas metod kimi götürülür. Nəsimi poeziyasında qurani ifadə çox zaman birbaşa tərcümə və ya zahiri sitat kimi deyil, hürrufi təvilin daxilində yeni semantik məna qazanır. Buna görə “rəqqi-mənşur” obrazını yalnız “perqament” və ya “yazılı dəri” kimi izah etmək kifayət deyil; bu termin insan surətinin ilahi yazı kimi oxunması ideyasına bağlanmalıdır. Məqalədə nümunələr əvvəlcə Nəsimi yaradıcılığı da-

xilində, sonra isə klassik poeziyada davamlılıq prinsipinə əsasən təhlil edilir.

“Rəqq” və “rəqqi-mənşur”un qurani terminoloji əsası

“Rəqq” sözü ərəb dilində ر-ق-ق kökü ilə bağlı olub incəlik, naziklik, yumşaqlik mənalarını ifadə edən semantik sahəyə daxildir. Yazı mədəniyyətində bu söz üzərində yazı yazılan nazik dəri, perqament mənasında işlənmişdir. Tur surəsinin 1–3-cü ayələrində bu anlayış müqəddəs and kontekstində verilir: “وَالطُّورِ ۞ وَكِتٌ ۞ فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ”. Ayələrdə Tur dağına, sətir-sətir yazılmış kitaba və açılmış rəqq üzərindəki yazıya and içilir. Bu qurani kontekstdə “kitab”, “məstur”, “rəqq” və “mənşur” terminləri bir-biri ilə bağlı yazı və vəhy semantikasını yaradır.

“Kitab məstur” ifadəsində yazılmış, sətirlənmiş, qeydə alınmış ilahi mətn ideyası əsasdır. “Rəqqi-mənşur” isə “üzərində ilahi yazılar yazılmış dəri; insanın üzü” [Heydərova: 2026, s. 451] deməkdir. Nəsimi həmin qurani terminləri insan surətinə tətbiq etməklə antropoloji təvil yaradır. Şair üçün insanın üzü açılmış rəqq, üz cizgiləri isə həmin rəqq üzərində yazılmış ilahi xətlərdir. Bu mənada “rəqqi-mənşur” yalnız təsvir vasitəsi deyil, insanın ilahi həqiqəti daşıyan oxunaqlı mətn olması fikrinin terminoloji ifadəsidir.

Nəsimi “Sureyi-vəttur”a işarə etməklə oxucunu məhz bu qurani kontekstə yönəldir. “Həq sevər xubuvü Həqdən Həqqi bil, / Sureyi-vətturu tanı, rəqqi bil!” [Nəsimi IIc.: 2004, s. 287] misralarında Tur surəsi ilə insan üzü arasında semantik körpü qurulur. Burada “rəqqi bil” çağırışı əslində “insan üzündə yazılmış ilahi kitabı tanı” mənasını daşıyır. Deməli, ayənin zahiri predmetini bildirən “rəqq” Nəsimi poeziyasında batini oxu obyektinə çevrilir.

Nəsimi beytlərində insan üzü, kitab və vəhy semantikasi

Nəsimi “rəqqi-mənşur” obrazını ərəb-fars izafəti (*rəqqi-mənşur*) və Azərbaycan təyini söz birləşməsinin 3-cü növündə (*rəqqin mənşuru*), bəzən III şəxsin məsubiyyət şəkilçisi ilə (*rəqqinin mənşuru*) müxtəlif terminoloji mühitlərdə işlədərək onu geniş məna şəbəkəsinə daxil edir. Şairin “Həm imamam, həm hidayət, məhdi həm məhdiyyəti, / Həm kitabı-vəhyi-münzil, həm

rəqqin mənşuruyam” [Nəsimi II c.: 2004, s. 110] beytində “rəqqin mənşuru” “kitabı-vəhyi-münzil” ifadəsi ilə yanaşı işlənir. “Vəhyi-münzil” endirilmiş vəhy, ilahi mənşəli kitab anlayışını bildirir. Bu ifadə Quranda eynilə keçən sitət deyil, amma Quranın “vəhy” (Nəcm, 53/4) və “inzal/tənzil” terminoloji sistemindən yaranmış klassik poetik ifadədir. Bu yanaşma təsadüfi deyil: Nəsimi öz varlığını həm hidayət məqamı, həm də endirilmiş ilahi kitabın açılmış səhifəsi kimi təqdim edir. Burada insan ilahi sözün daşıyıcısı və təcəlli məkanıdır.

Bu beyt qurani terminologiyasının hürufi mənalandırma daxilində necə işlədiyini aydın göstərir. “İmam”, “hidayət”, “vəhyi-münzil” və “rəqqin-mənşuru” terminləri eyni semantik müstəvidə birləşir. “Məhdi” və “məhdiyyət” isə ayrı semantik sahə yaradır. Məhdi xüsusi isimdir [Heydərova III c.: 2026, s. 401]. Şiə mənbələrinə görə, Allahın göstərişi ilə qeybə çəkilmiş on ikinci imam Mehdi Əz-Zamandır (h. 255; m. 869). Onunla yanaşı işlənən “məhdiyyət” termini eyni semantik sahəyə malik olduğuna görə bu qənaətə gəlirik. “Məhdiyyət” şiə termini olub – “Mehdi əz-Zamanın ümid və qurtuluş ideali, xilaskar kimi qəbul olunması anlamını ifadə edir. İslam tarixində “mehdilik” hərəkəti ilk dəfə sufilik, onikiimamçılıq və daha sonra şiəlikdə inkişaf etdirilmişdir.” [Heydərova III c.: 2026, s. 419]. Faruk Gün mehdilik təsəvvürünün şiətoizm xaric bütün dinlərdə müşahidə olunduğunu qeyd edir. “Mehdi inancını hər mədəniyyət öz dini, tarixi, psixoloji və sosioloji şərtlərinə uyğun olaraq qəbul etmişdir. Yahudilikdə axirət günündə dünyanın xilaskarı hz. İlyas, xristianlıqda İsa peyğəmbərdir. Mehdilik təsəvvürünün ilk nümunələri isə kral I. Sarqon (Akkad), Sümer (e.ə.2350) və Babil hökmdarı Hammurabının (e.ə. 1728) dövründə görmək mümkündür” [Gün: 2017, s. 103-105].

Beytdəki “imam”, “vəhy”, “mənşur” kimi terminlərlə yanaşı “Mehdi” adının çəkilməsi, şairin vəhdəti-vücut kontekstində özünü bütün müqəddəs anlayışların mərkəzində dayanmış varlıq kimi göstərmək istəyidir. O, bununla demək istəyir ki, axtarılan o böyük xilaskar və doğru yolun özü elə insanın mahiyyətindədir. Şairin “mən”i burada fərdi subyekt deyil, kamil insanın və ilahi yazının təcəlli yeri kimi çıxış edir. Beləliklə, “rəqqi-mənşur” termini öz lüğə-

vi mənasından çıxaraq insanın vəhy mətninə çevrilməsi ideyasını ifadə edir.

Başqa bir beytdə Nəsimi insan üzünü bir-başə Tur və nurlanma obrazları ilə əlaqələndirir:

*“Üzündür Turi-Sina, rəqqi-mənşur
Bilindi üştə gör nuri-əla-nur”.*

[Nəsimi I c.: 2004, s. 250]

Sina və Tur eyni bir dağın adıdır. Hər iki ad Nəsiminin yaradıcılığında geniş şəkildə həm yanaşı, həm də ayrı-ayrılıqda işlənir. Hazırda Misirin Sina yarımadasındakı Sina dağı məhz Musa peyğəmbərlə Allahın ilk danışdığı yer hesab edilir. Hurufi təsəvvürlərə görə isə hz. Musanın Allahı görmək istədiyi Tur dağı insan vücuduna şamildir. Bax: [Usluer: 2009, s. 85]. Bu səbəbdən Nəsimi Turi-Sina mifoonimlərini rəmziləşdirərək Adəmin surətinə aid etməklə eponimləşdirir və yuxarıdakı beytdə Quranın 52-ci surəsi olan Tur surəsindəki 1-3-cü ayələri ilə əlaqələndirir. Hürufilər həmin ayələri özünə-məxsus şəkildə təfsir etməyə çalışmışlar. Ayədə deyilir: “Tura və sətir-sətir incə dəri (rəqqi-mənşur) üzərində yazılmış xitaba and olsun.” Buradakı incə dəri (rəqqi-mənşur) hürufilərə görə, Adəmin üzünə işarədir. Nəsimi yuxarıdakı beytdə eyni fikri paylaşaraq Tur dağında Musa ilə söhbət edən Allahın nur üstə nur (nuri-əla-nur) xüsusiyyətini Adəmin simasına şamil edir.

“Üzündür lövhi-Musa, qamətin Tur, / Xətin Fürqan, üzündür rəqqi-mənşur” [Nəsimi II c.: 2004, s. 196] beyti isə kitab və peyğəmbərlik terminlərini daha da sıxlaşdırır. Burada üz “lövhi-Musa”, qamət “Tur”, xətt “Fürqan”, üz isə yenidən “rəqqi-mənşur” adlandırılır. “Lövhi-Musa” Tövrətin lövhələrinə, “Fürqan” isə haqla batili ayıran ilahi kitab anlayışına işarə edir. Şair insanın zahiri görünüşünü ayrı-ayrı müqəddəs kitab və vəhy məkanları ilə eyniləşdirərək insan surətini bütün ilahi yazıların cəmləndiyi mətn kimi təqdim edir.

Bu beytdə “xətt” xüsusi terminoloji əhəmiyyət daşıyır. Hürufilikdə üz xətti, qaş, kirpik, saç və xal yalnız gözəllik elementi deyil, hərf və yazı sisteminin poetik qarşılığıdır. Nəsimi “xətin Fürqan” deməklə üz cizgilərini ayırd edici ilahi kitab səviyyəsinə qaldırır. “Üzündür

rəqqi-mənşur” ifadəsi isə bütün bu terminləri birləşdirən yekun formuldur: üz açılmış müqəddəs yazıdır.

“Lövhü Tövratü Zəbur, İncilü Fırqan, həm sühəf, / Həm kəlami-natiqəm, həm rəqqinin mənşuruyam” [Nəsimi IIc.: 2004, s. 110] beytində Nəsimi öz varlığını müxtəlif kitab adlarının toplusu kimi təqdim edir. Tövrət, Zəbur, İncil, Fırqan və sühəf vəhy tarixinin əsas mətnlərini bildirən terminlərdir. “Kəlami-natiq” isə danışan söz, canlı kəlam mənasını yaradır. Beləliklə, Nəsimi insanı yalnız yazılmış kitab deyil, həm də danışan vəhy kimi mənalandırır. Bu beyt Nəsimidə qurani terminoloji təhlilin ən mühüm məqamlarından birini açır: şair müxtəlif müqəddəs kitab adlarını bir insan varlığında cəmləşdirir. Burada “rəqqinin mənşuru” ifadəsi vəhy tarixinin açılmış, görünən və oxunan formasıdır. İnsan ilahi kitabların xülasəsi, canlı kəlam və batini mətn kimi təqdim olunur. Bu yanaşma hürufi təfəkkürdə insanın kainat və kitabla eyniliyi prinsipinə uyğundur.

“Yeddi ayətdir ki, yazmış dəsti-paki-ləmyəzəl, / Xətti-mişkin rəqqi-mənşur üstünə məsturdur” [Nəsimi IIc.: 2004, s. 154] beytində isə yazı aktı daha konkretləşdirilir. “Dəsti-paki-ləmyəzəl” Allahın əzəli və pak ilahi qüdrət əlini bildirir. “Yeddi ayət” ifadəsi üz cizgilərinin Fatihə surəsi kimi oxunmasına işarə edir. “Xətti-mişkin” isə qara, müşk rəngli xətt — saç, qaş və ya üz xətti obrazı ilə bağlıdır. Beləliklə, üz rəqqi-mənşur, xətt isə onun üzərində yazılmış ayə kimi təqdim edilir.

Göstərilən beytdə “məstur” və “mənşur” arasında maraqlı semantik qarşılıq yaranır. “Mənşur” açılmış, yayılmış, görünən yazı səthini, “məstur” isə yazılmış, sətirlənmiş mətni bildirir. Nəsimi bu iki termini birləşdirərək Tur surəsinin yazı semantikasını insan üzündə yəni qurur. Rəqqi açılmışdır, lakin onun üzərindəki xətt məsturdur; yəni ilahi yazı həm görünür, həm də batini oxu tələb edir.

“Yəqin, ya Rəb, üzündür rəqqi-mənşur, / Məhəmməd şər'i andan oldu məşhur” [Nəsimi IIc.: 2004, s. 197] beyti də bu sistem daxilində mühüm yer tutur. Burada rəqqi-mənşur yalnız ümumi ilahi yazı deyil, Məhəmməd şəriətinin məna sahəsi ilə əlaqələndirilir. “Şər” və “məşhur” sözlərinin işlənməsi göstərir ki, insan üzvi zahiri hüquqi-dini sistemin də batini mənbəyi

kimi qavranılır. Nəsimi burada şəriəti surət, yazı və ilahi təcəlli ilə birləşdirir.

“Lövhü-məhfuzi-hürufi-zülcəlal, / Rəqqi-mənşuri-Xudayi-pür-kəmal” [Nəsimi IIc.: 2004, s. 322] misralarında isə terminoloji sistem hürufi açarla tamamlanır. “Lövhü-məhfuz” qorunan ilahi bilik məkanıdır. “İslam inancına görə, dünyanın əvvəlindən sonuna kimi baş vermiş və baş verəcək hər şey, bütün hadisələr, əməllər, sözlər, savab və günahlar, o cümlədən, Qurani-kərim və digər səmavi kitablar lövhü-məhfuzda qeyd edilir. Onun qorunan və hifz edilən kimi adlandırılmasının səbəbi burada yazılmış ilahi məlumatlara hər hansı bir müdaxilənin mümkün olmaması, onların dəyişdirilməsinin imkansızlığı və mütləq mühafizə edilməsidir. Hürufiliyə görə isə lövhü-məhfuz Adəmin vücududur.” Bax: [Heydərova: 2023, 152; Nəimi: 2015, s.18]. Zülcəlalə Cəlal, əzəmət sahibi. Allahın adlarından – əsmayi-hüsnadan biridir [Heydərova: 2023, 79]. “Hürufi-zülcəlal” hərflərin ilahi cəlal ilə bağlılığını, “xudayi-pür-kəmal” isə kamil ilahi təcəllini bildirir. Burada rəqqi-mənşur artıq yalnız ayəyə işarə edən poetik obraz deyil, hürufi kainat modelinin mərkəzi terminidir.

Nəsimi obrazının sonrakı klassik poeziyada davamı

Nəsimidə “rəqqi-mənşur” obrazının əsas semantik nüvəsi insan üzünün ilahi yazı, vəhy səhifəsi və batini kitab kimi dərk edilməsidir. Bu anlayış yalnız poetik bənzətmə səviyyəsində qalmır, qurani terminologiya ilə hürufi antropologiyannın qovuşduğu mürəkkəb məna sistemini formalaşdırır. Tur surəsindəki “kitab məstur” və “rəqqin mənşur” ifadələri Nəsimidə insan surətinin, xüsusilə üz cizgilərinin ilahi yazı kimi oxunmasına əsas yaradır. Bu model sonrakı klassik ədəbiyyatda müxtəlif formalarda davam etmişdir.

Qazi Bürhanəddin, Gülşəni, Həbib və M.P.Vaqif nümunələri göstərir ki, Nəsiminin yaratdığı qurani-hürufi yazı metaforikası klassik poeziyada “lövhü-məhfuz”, “dəftər”, “münşiyi-qüdrət”, “tövqi”, “nüsxə”, “xətt” və “mənşur” terminləri ilə genişlənmişdir. Bu terminlərin hər biri yazı, hökm, vəhy, ilahi bilik, müqəddəs mətn və insan surəti arasında qurulan semantik əlaqəni davam etdirir. Lakin sonrakı şairlərdə bu obraz bəzən hürufi məna dərinliyi-

ni qoruyur, bəzən isə daha çox təsəvvüfi və lirik-estetik məzmun qazanır.

Gülşəni yazır:

*Eşqinün vəchinə könlüm lövhi-məhfuz olalı,
Ol təcəllidən kəlamə rəqqi-mənşur olmuşam*
[Musayeva: 2006, s.243].

Bu beytdə Nəsimidə insan üzünə aid edilən ilahi yazı modeli könül müstəvisinə köçürülür. “Lövhi-məhfuz” qurani termin kimi ilahi bilginin qorunduğu metafizik məkanı bildirir. Gülşənidə isə könül həmin ilahi bilik məkanının ruhi qarşılığına çevrilir. Aşıqın könlü eşqin vəchinə yönəldikdən sonra adi daxili aləm olmaqdan çıxır, ilahi təcəllinin yazıldığı qorunmuş lövhə mənası qazanır. Burada “vəch” həm “üz”, həm də “təcəlli yönü” mənasında Nəsimidəki üz-surət metaforikasını xatırladır.

Beytin ikinci misrasında işlənən “kəlamə rəqqi-mənşur olmuşam” ifadəsi aşıqın varlığının ilahi söz üçün açılmış səhifəyə dönməsini göstərir. Nəsimidə insan üzü rəqqi-mənşur kimi oxunduğu halda, Gülşənidə aşıqın könlü və mənəvi varlığı kəlamın yazıldığı açıq səhifəyə çevrilir. Bu baxımdan Gülşəni Nəsimidəki antropoloji “üz-rəqq” modelini təsəvvüfi “könl-löv” modelinə transformasiya edir. Əsas ideya isə dəyişmir: insan ilahi yazının daşıyıcısı və kəlamın təcəlli məkanıdır.

Həbibidə həmin obraz başqa terminoloji mühitdə davam etdirilir:

*Münşiyi-qüdrət yazar çün dəftərinin surətin,
Xətti-tövqiünü ol dəm riqəyi-mənşur edər*
[Həbib: 2006, s.59].

Bu beytdə “münşiyi-qüdrət” ilahi yaradıcı qüvvəni, yəni varlığı yazı aktı vasitəsilə meydana gətirən metafizik katibi bildirir. “Dəftərinin surəti” ifadəsi insanın və ya məşuqun surətinin yazılmış dəftər kimi qavranıldığını göstərir. Burada yaradılış prosesi yazmaq, surət vermək və təsdiq etmək aktı kimi təqdim edilir. Bu baxımdan Həbib Nəsimidəki ilahi yazı metaforikasını saxlayır, lakin onu katiblik, dəftər və rəsmi yazı terminologiyası ilə ifadə edir.

Beytdəki “tövqi” termini də xüsusi mənə daşıyır. Tövqi klassik yazı mədəniyyətində fərman, imza, təsdiq yazısı və hökm nişanı ilə bağ-

lıdır. “Xətti-tövqi” ilahi qüdrətin insan surəti üzərinə vurduğu təsdiq nişanı kimi anlaşılır. “Riqəyi-mənşur” forması isə Nəsiminin “rəqqi-mənşur” obrazının fonetik-leksik variantı kimi görünür. Həbib bu obrazı qurani “rəqqin mənşur” sahəsindən dövlət-yazı və fərman terminologiyasına yaxınlaşdırır. Lakin əsas ideya dəyişmir: insan surəti ilahi qələmin açılmış yazısıdır.

Qazi Bühranəddinin aşağıdakı beyti də yazı və mənşur metaforikasının klassik poeziyadakı lirik istiqamətlərindən birini göstərir:

*Ta qıla könlümüzi miskin,
Gisularına yazıldı mənşur*
[Bühranəddin: 2005, s.542].

Bu beytdə “mənşur” sözü Nəsimidəki kimi birbaşa qurani-hürufi termin səviyyəsində çıxış etmir. Burada o, daha çox “açılmış yazı”, “hökm”, “fərman” mənasında işlənir. Gözəlin gisusu isə təsəvvüf ədəbiyyatında Quranın mütaşəbih (anlaşılmayan, mübahisəli izaha malik) ayələrini simvolizə edir. Eyni təqdimat Nəsimi yaradıcılığında da müşahidə olunur. Bax: [Heydərova: 2025, s. 220-226]

Qazi Bühranəddinin bu beyti Nəsimi poeziyasındakı “insan surəti üzərində yazı”, üz və saç oppozisiyası modeli [Bax: Heydərova: 2024, s. 71-77] ilə dolayı şəkildə səsləşir. Nəsimidə üz, xətt, xal və qaş ilahi yazının oxunduğu səhifə kimi təqdim olunur. Qazi Bühranəddində isə yazı məkanı kimi üz deyil, saç/gisu seçilir. Saç üzərində yazılmış “mənşur” aşıqın (mühəbbin) könlünü fəth edən eşq fərmanıdır. Beləliklə, Qazi Bühranəddində “mənşur” təsəvvüfi-eşq kontekstində işlənir; Nəsimidə isə bu anlayış qurani-hürufi antropologiya müstəvisində terminoloji dərinlik qazanır. Bununla belə, hər iki nümunədə insan gözəlliyinin ünsürləri yazı, hökm və mənəvi təsir daşıyıcısı kimi təqdim edilir.

M.P.Vaqifdə isə obraz daha çox lirik-estetik səviyyədə işlənir:

*Ey nüsxei-fərrux, rəqəmi-münşii-qüdrət,
Əbruyi-lətifin xəti-mənşuri-səadət*
[Vaqif: 2004, s. 188].

Vaqifdə Nəsimi ənənəsinin hürufi-mistik dərinliyi nisbətən zəifləsə də, əsas poetik mexa-

nizm qorunur. Sevgili “nüsxe-yi-fərrux”, yəni xoşbəxtlik gətirən gözəl nüsxə kimi təqdim edilir. “Nüsxə” sözü insan surətinin yazılı mətn, ilahi tərtib və gözəllik səhifəsi kimi qavranıldığını göstərir. “Rəqəmi-münşii-qüdrət” ifadəsi isə bu surətin insan əli ilə deyil, qüdrət münşisi, yəni ilahi yaradıcı tərəfindən yazıldığını bildirir.

Beytin ikinci misrasında “əbruyi-lətif”, yəni incə qaş “xəti-mənşuri-səadət” adlandırılır. Burada qaş yalnız gözəllik ünsürü deyil, səadət fərmanının xətti kimi mənalandırılır. Nəsimidə üz və xətt ilahi kitab və vəhy səhifəsi ilə əlaqələndirildisə, Vaqifdə qaş səadət hökmünün yazısı kimi estetikləşdirilir. “Mənşur” burada artıq qurani “rəqqin mənşur”un birbaşa hürufi təvili deyil, açılmış yazı, fərman, xoşbəxtlik hökmü mənasında işlənir. Buna baxmayaraq, Vaqifin

beyti də insan surətinin ilahi qüdrət yazısı kimi dərk edilməsi baxımından Nəsimi poeziyası ilə bağlıdır.

Bu nümunələr göstərir ki, Nəsimidə qurani-hürufi əsasda formalaşan “rəqqi-mənşur” obrazı klassik poeziyada geniş intertekstual çevrə yaratmışdır. Gülşənində bu obraz könül və eşq təcəllisi ilə əlaqələndirilmiş, Həbibidə qüdrət katibi, dəftər və ilahi imza terminləri ilə genişləndirilmiş, Qazi Bühranəddində gisuya yazılan eşq fərmanı kimi lirizləşdirilmiş, Vaqifdə isə gözəllik və səadət mənşuru şəklində estetik məzmun qazanmışdır. Beləliklə, “rəqqi-mənşur” terminoloji modeli sonrakı şairlərdə həm təsəvvüfi, həm də lirik-estetik istiqamətlərdə davam etmişdir.

Nəticə / Conclusion

Aparılan təhlil göstərir ki, Nəsimi poeziyasında “rəqqi-mənşur” obrazı qurani terminologiya, hürufi antropologiya və klassik yazı metaforikasının qovşağında formalaşmışdır. Tur surəsinin 1-3-cü ayələrində işlənən “kitab məstur” və “rəqqi-mənşur” ifadələri Nəsimi şeirində insan üzünün ilahi yazı, açılmış vəhy səhifəsi və batini kitab kimi oxunmasına əsas verir. Şair bu qurani ifadəni zahiri mənadan çıxararaq insan surətinə tətbiq edir və beləliklə, üz, xətt, xal, qamət, nur, lövh, Fırqan və sühəf kimi terminləri vahid semantik sistemdə birləşdirir.

Nəsimidə insan üzü sadəcə gözəllik predmeti deyil, ilahi kəlamın görünən formasıdır. “Üzündür rəqqi-mənşur”, “xətin Fırqan”, “həm kitabı-vəhyi-münzil, həm rəqqi-mənşuruyam” kimi ifadələr insanın vəhy, kitab və ilahi yazı ilə eyniləşdirildiyini göstərir. Bu yanaşmada görünən surət batini mətnə, üz cizgiləri ayəyə, insan varlığı isə danışan kitabə çevrilir. Beləlik-

lə, “rəqqi-mənşur” termini Nəsimi poeziyasında qurani-hürufi semantikanın əsas açarlarından biri kimi çıxış edir.

Sonrakı klassik poeziyada bu obraz müxtəlif istiqamətlərdə davam etmişdir. Gülşəni Nəsimidəki üz-rəqq modelini könül-lövh modelinə çevirərək onu təsəvvüfi təcəlli kontekstində işlətməmişdir. Həbibə həmin modeli “münşiyi-qüdrət”, “dəftər”, “tövqi” və “riqəyi-mənşur” terminləri ilə yazı-fərman semantikasına yaxınlaşdırmışdır. Qazi Bühranəddin “mənşur”u gisuya yazılmış ilahi eşq hökmü kimi təsəvvüfi simvollaşdıraraq təqdim edir. Vaqif isə “nüsxe”, “rəqəm”, “münşii-qüdrət” və “xəti-mənşuri-səadət” vasitəsilə bu ənənəni gözəllik poeziyasında estetikləşdirmişdir. Bütün bu nümunələr göstərir ki, Nəsimidə qurani terminoloji əsasda formalaşan “rəqqi-mənşur” modeli Azərbaycan klassik poeziyasında geniş semantik davamlılıq yaratmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Bühranəddin Q. (2005). *Divan* / tərt. Ə. Səfərli. Bakı: Öndər, 365 s.
2. Gün F. (2017). “Mehdilik İnancı Üzerine Bir İnceleme” / *Artuklu Akademi*, c. 4, №1, s. 99–130.
3. Heydərova X.İ. (2026). *Nəsiminin anadilli əsərlərinin izahlı ensiklopedik lüğəti*. II cild. Bakı: Elm və təhsil, 558 s.
4. Heydərova X. (2023). *Nəsiminin dilində işlənən onomastik vahidlərin izahlı lüğəti (dini-təsəvvüfi və poetik onomastikon)*. Bakı: AFPoliqraf, 230 s.

5. Heydərova X. (2024). “Nəsiminin ədəbi irsində «üz» və «saç» mistik-oppozitiv simvolikası” / *Qərbi Kaspi Universiteti. Elmi Xəbərlər (Humanitar elmlər seriyası)*, №3, s. 71–77.
6. Heydərova X. (2025). “Nəsimi yaradıcılığında «saç» konseptində işlənən təsəvvüfi termin və ifadələr” / *Qərbi Kaspi Universiteti. Elmi Xəbərlər (Humanitar elmlər seriyası)*, №2 (14), s. 220-226.
7. Həbibli. (2006). *Şeirlər / tərt. Ə. Məmmədov*. Bakı: Şərq-Qərb, 88 s.
8. Nəimi F. *Cavidannamə / Azərbaycan jurnalı*, 2015, №7, s. 12–33.
9. Nəsimi İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri* (2 cildə). I cild / tərt. H. Araslı. Bakı: Lider, 336 s.
10. Nəsimi İ. (2004). *Seçilmiş əsərləri* (2 cildə). II cild / tərt. H. Araslı. Bakı: Lider, 376 s.
11. *Qurani-Kərim və Azərbaycan dilinə tərcüməsi*. (2014). Yenidən işlənmiş XVI nəşr / ərəb dilindən tərc. Z.M. Bünyadov, V.M. Məmmədəliyev. Bakı: Nurlar, 1248 s.
12. Musayeva A.Ş. (2006). *Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi. Divan / tərt. A. Musayeva*. Bakı: Avrasiya Press, 416 s.
13. Usluer F. (2009). *Hurufilik: İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 626 s.
14. Vəqif M.P. (2004). *Əsərləri / tərt. H. Araslı*. Bakı: Şərq-Qərb, 264 s.